

tekst 1

Boos, machteloos en onverschillig

Gabriël van den Brink

Elf procent van het electoraat behoorde in de jaren negentig tot de niet-stemmers. Maar wie zijn zij? (...)

De afgelopen decennia nam de interesse voor Tweede-Kamerverkiezingen geleidelijk af. Sommigen zagen er een gunstig teken in: burgers die thuisblijven zullen wel tevreden zijn. Anderen vatten het juist op als een uiting van protest: thuisblijvers laten aan Den Haag weten dat ze ontevreden zijn. De ontwikkelingen van de laatste maanden (*razendsnelle opkomst van de LPF*) pleiten voor de laatste opvatting. Er bestond onder Nederlandse burgers veel onvrede en die is systematisch onderschat. Dat komt omdat het om verschillende redenen erg moeilijk is onderzoek te doen onder ontevreden burgers.

(...)

Het was dan ook een goed idee van het Sociaal en Cultureel Planbureau om onderzoek te doen naar de mening van burgers die in de periode 1997-1999 niet wilden deelnemen aan de verkiezingen. Welke methode werd gebruikt om deze groep van circa elf procent van het electoraat over te halen om mee te werken aan een onderzoek, blijft onduidelijk. Niettemin heeft men op drie manieren interessante gegevens over deze niet-stemmers kunnen verzamelen: door een combinatie van diverse steekproeven, door het afnemen van interviews en door te werken met focusgroepen waarin niet-stemmers met elkaar van gedachten wisselden. Het meest verrassend zijn de portretten van ruim twintig niet-stemmers die op basis van interviews zijn gemaakt. Zij bieden een even zeldzaam als onthutsend inkijkje in de ervaringswereld van mensen die zich vaak in felle bewoordingen tegen Den Haag afzetten.

Welke resultaten levert een en ander op? In elk geval blijkt dat niet-stemmers geen homogene verzameling vormen. Het SCP trof drie groepen aan die elk hun eigen motieven en gedrag hebben. De eerste groep bestaat uit cynische burgers. Het zijn mensen die doorgaans weinig belangstelling hebben voor politiek en, meer algemeen, weinig maatschappelijke activiteiten aan de dag leggen. Ze beschikken meestal over een

bescheiden inkomen en een lage opleiding. (...)

Een tweede groep bestaat uit onbekommerde burgers, 26 procent van alle niet-stemmers. Ook hun belangstelling voor politiek is vrij gering maar hun onvrede is niet zo groot en hun neiging tot protesteren evenmin. Wat opleiding betreft zitten ze op een wat hoger peil en qua leeftijd gaat het vaak om jongeren. Deze houding wordt onder andere door de 18-jarige Geeske Vermeer verwoord. In haar ogen is politiek maar een saaie boel, meer iets voor ouderen. Jongeren willen zoveel mogelijk doen wat ze leuk vinden, zoals uitgaan en lol trappen. Geeske kijkt nooit naar het Journaal en leest nooit een krant. Ze heeft wel veel belangstelling voor soaps en wil in de verpleging gaan werken. Via die omweg heeft ze toch wel een opvatting over wat er in Den Haag gebeurt: "Ik spreek nooit over politiek, mijn vriendinnen ook niet. Van mij mogen ze best de salarissen in de zorg omhoog doen. Dat komt mij goed uit. Over een paar jaar ben ik klaar met mijn opleiding. Dan mag ik ook in het ziekenhuis gaan werken. Ik wilde eerst kapper worden, maar mensen verplegen vind ik leuker. (...) Ik doe dat niet voor het geld. Maar een beetje meer mag altijd. Daar kan de politiek dan voor zorgen. Maar stemmen ... echt niet. Ze moeten wel met erg goede verhalen komen om mij over de streep te trekken."

Een derde groep bestaat uit betrokken burgers. De groep telt zestien procent van alle niet-stemmers en wijkt in menig opzicht af van de andere groepen. Deze Nederlanders zijn relatief hoog opgeleid, hebben veel politieke belangstelling en zijn maatschappelijk actief. Juist daarom staan ze afwijzend tegenover Den Haag. Deze houding wordt onder anderen verwoord door Karel Willemse die ooit uit bevlogenheid bij de plaatselijke overheid ging werken. Maar hij knapte af op het pragmatisme en opportunisme van de alledaagse beleidsvorming. Hij betreurt dat het principiële element uit de politiek verdwenen is en zegt: "Met Paars (kabinet-Kok 1 en 2) is alles grijs geworden. Overal valt over te onderhandelen: van de stoeptegels in de buurt tot het minderhedenbeleid. Geen partij houdt nog

105 vast aan haar eigen principes en maatstaven.
Het politieke spel is pure ruilhandel
geworden, die niet in de openbaarheid van
de Kamer wordt bedreven maar in de
beslotenheid van de Haagse wandelgangen.
110 (...) Alles draait om het vooraf sluiten van
compromissen, zodat elk mogelijk politiek
conflict wordt vermeden.”

In de schimmige verzameling van niet-
stemmers blijken dus zeer verschillende
115 denk- en leefwerelden bijeen te komen.
Toch hebben deze burgers iets
gemeenschappelijk. Ze hebben het gevoel
dat hun ervaringen en voorkeuren geen
enkele rol spelen in de Haagse politiek. Wat
120 hen bindt is een gevoel van machteloosheid,
juist waar het om de inrichting van hun
eigen leven gaat.

naar: NRC Handelsblad van 19 juli 2002

Dit SCP-rapport belicht een fundamentele
paradox in de relatie van burgers en
125 overheid. Aan de ene kant hebben Haagse
beslissingen met betrekking tot zorg en
onderwijs, openbaar vervoer en veiligheid
verstreckende gevolgen voor het persoonlijk
leven van de burgers. Aan de andere kant
130 zijn de burgers door de huidige politieke
werkwijze niet in staat om merkbaar invloed
uit te oefenen op die beslissingen. Dat
brengt steeds vaker een kafkaëske situatie
met zich mee. De verkiezingsuitslag van
135 15 mei jongstleden (2002) geeft aan dat de
Nederlandse burgerij dat wil veranderen.
Maar om de bestaande onvrede weg te
nemen, zal meer dan een electorale
aardverschuiving nodig zijn. Dat is alleen
140 mogelijk als de publieke dienstverlening
fundamentele verbeteringen ondergaat.

tekst 2

Tekst 1 - het artikel “Boos, machteloos en onverschillig” uit NRC Handelsblad van 19 juli 2002 - is een recensie van een rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau: Niet-stemmers. Een onderzoek naar achtergronden en motieven in enquêtes, interviews en focusgroepen. Paul Dekker (red.), Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, april, 2002. Hieronder volgt een fragment uit dit rapport (pagina 93 en 94):

Karel Willemse is een aantal jaren geleden als beleidsmedewerker bij een middelgrote
gemeente gaan werken. De ervaringen die hij bij die gemeente heeft opgedaan hebben ertoe
geleid dat hij nu niet meer gaat stemmen: “Wat mij het meest heeft verbaasd, is dat
wethouders en ambtenaren niet vasthouden aan het politieke programma zoals dat op
5 democratische wijze aan het begin van de zittingsperiode wordt afgesproken.
Standvastigheid, vasthoudendheid en vastberadenheid moeten kenmerken van de politiek
zijn. Daarmee wek je vertrouwen bij burgers. Gezwalk en gezwaai zijn funest. Het maakt de
democratie ondoorzichtig en onbetrouwbaar.” (...) Zijn vrienden zagen hem als een politiek
dier dat wel in de gemeentepolitiek zou belanden en wellicht zelfs aan de landelijke politiek
10 zou mogen snuiven. Maar voor Karel heeft de politiek afgedaan.

tekst 3

In het voorwoord van hetzelfde SCP-rapport (pagina 1) staat:

Ons voornemen om extra onderzoek te doen naar de sociale en politieke ‘onderkant’ die in
bevolkingsenquêtes waarschijnlijk slecht in beeld komt, werd in 2002 actueel door de vraag
van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) om nieuw
onderzoek te verrichten naar niet-stemmers. Die vraag was opgekomen in besprekingen die
5 eind 1999 in de vaste Kamercommissie van BZK werden gevoerd over mogelijke
achtergronden van de dalende opkomst bij verkiezingen. Aan de discussie in de
Kamercommissie lag een rapport ten grondslag van de Twentse politicoloog Kees Aarts
(1999), waarin de opkomst was onderzocht met behulp van het Nationaal Kiesonderzoek
en vervolgenquêtes bij de Europese verkiezingen van 1999. Over de representativiteit en
10 zeggingskracht van het enquêtemateriaal bestonden twijfels, die in het rapport ook al zijn
verwoord door de onderzoeker. Ook was er behoefte aan anderssoortige gegevens over de
beweegredenen van niet-stemmers, over de samenhang tussen niet-stemmen en de
afwezigheid van andere vormen van sociale en politieke participatie en over concentraties
van niet-stemmers in gedepriveerde groepen en wijken. (Bedoeld worden groepen en wijken
15 in een achterstandssituatie.)

Eindexamen maatschappijleer vwo 2004-I

havovwo.nl

tabel 1

Niet-stemmers volgens diverse bronnen

	stemintentie	stemgedrag	werkelijk % niet-stemmers
zeer sterk stedelijk	7,8	10,6	33
sterk stedelijk	7,8	10,6	29
matig stedelijk	7,2	7,9	26
weinig stedelijk	6,6	9,3	23
niet stedelijk	7,6	7,5	21
allen	7,4	9,2	27

Bron: SKON (NKO 1998), SCP (Culturele Veranderingen 1998, 18 jaar of ouder), CBS (POLS 1997-1999) (SCP-bewerking)

Toelichting op de tabel:

Kolom 1 stemintentie: het percentage mensen dat in een enquête van het Nationaal Kiezersonderzoek vóór de verkiezingen zegt niet te zullen gaan stemmen.

Kolom 2 stemgedrag: het percentage mensen dat in een enquête van het Nationaal Kiezersonderzoek na de verkiezingen zegt niet te hebben gestemd.

Kolom 3: het percentage mensen dat niet heeft deelgenomen aan de verkiezingen.

tabel 2

Invloed van sociaal-demografische kenmerken op het niet-stemmen

		percentage niet-stemmers
geslacht		
man	(50)	10
vrouw	(51)	11
leeftijd		
18 – 24 jaar	(11)	13
25 – 34 jaar	(22)	12
35 – 44 jaar	(21)	9
45 – 54 jaar	(18)	8
55 – 64 jaar	(12)	9
65 – 74 jaar	(10)	11
75 jaar of ouder	(7)	13
opleiding		
lager onderwijs	(21)	18
lbo	(16)	14
mavo, havo-3	(9)	10
havo, vwo, mbo	(34)	8
hbo, universiteit	(20)	4
inkomen		
laagste 20%	(19)	15
20–40% groep	(18)	13
40–60% groep	(17)	10
60–80% groep	(17)	8
hoogste 20%	(18)	5
onbekend	(11)	12
arbeidsmarktpositie		
werkt >12 uur	(57)	9
werkt <12 uur	(5)	9
werkt niet	(38)	12
burgerlijke staat		
gehuwd	(58)	9
gescheiden	(7)	14
weduwe / weduwnaar	(7)	13
nooit gehuwd	(28)	12

De getallen die in de eerste kolom tussen haakjes staan, geven het aandeel in de steekproef weer.

Bron: CBS (POLS 1997-1999) (SCP-bewerking)

■ Opgave 2 Gevolgen van de economische crisis

tekst 4

Zeg maar dag tegen de garage met afstandsbediening

Werkloosheid hoger opgeleiden neemt snel toe

Drie jaar geleden hadden ze nog een glansrijke carrière, was er geld in overvloed en lagen de headhunters aan hun voeten. Vandaag zitten ze thuis op de bank: hoog opgeleid en werkloos.

Fenneken Veldkamp

Sinds midden vorig jaar gaat het snel met de werkloosheid onder hoogopgeleiden. In een jaar tijd hebben zich 28 procent meer hbo'ers en 20 procent meer academici als werkzoekend ingeschreven bij de Centra voor Werk en Inkomen. En het einde van deze trend lijkt nog niet in zicht. Het Centraal Planbureau voorspelde gisteren dat de werkloosheid volgend jaar verder op zal lopen naar 490.000 personen, 6,25 procent van de beroepsbevolking. In totaal zijn nu bijna 60.000 hbo'ers en ruim 30.000 academici op zoek naar een baan. Ze komen uit tot voor kort bloeiende sectoren als telecom, IT, consultancy en financiële dienstverlening waar alles mogelijk leek. Nu zoeken ze de gevolgen van een abrupte onderbreking van hun carrière. Wat houdt je dan over? Niet alleen aan geld, maar ook aan identiteit en levensdoel?

bron: NRC Handelsblad van 15 maart 2003

“Simpel gezegd merk je pas wat werk echt betekent als je het verliest”, zegt Jolet Plomp, arbeidspsycholoog bij bureau Arbeids Psychologie Amsterdam en auteur van het in 2000 verschenen boek ‘Werken met Plezier’. “De laatste jaren is veel gepraat over stress en werkdruk en alle negatieve kanten van werk. Terwijl werk natuurlijk heel leuk kan zijn en allerlei positieve functies heeft: je waarmaken of je grenzen verleggen bijvoorbeeld.”

Opvallend is dat de stijging van de werkloosheid zich vooral voordoet bij mannen. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) daalt het aantal werkende mannen en neemt het aantal werkende vrouwen nog altijd toe, waardoor de werkloosheid bij vrouwen minder snel stijgt. Vooral mannen tussen de 25 en 44 jaar worden getroffen. In deze groep steeg het aantal werklozen in 2002 met bijna 40.000, dat is bijna een verdubbeling in een jaar tijd.

Laat werk nu net voor mannen uitermate belangrijk zijn. Een man die geen baan heeft voelt zich fysiek en mentaal minder goed, bleek vorig jaar uit sociologisch onderzoek van de Universiteit Utrecht.

tekst 5

In een interview in Het Financieele Dagblad van 5 augustus 2002 heeft voorzitter Jacques Schraven van VNO-NCW opgemerkt dat als de vakbonden niet bereid waren de looneisen te matigen, VNO-NCW rechtstreeks zaken zou proberen te doen met de ondernemingsraden van bedrijven. Het volgende artikel is een reactie op deze uitspraak.

Oorlogsverklaring

Van onze verslaggever

“Schraven verklaart ons de oorlog”, meent Henk van der Kolk, CAO-coördinator van vakcentrale FNV. “Als hij dit meent, stappen we uit het overleg in de Sociaal-
5 Economische Raad en de Stichting van de Arbeid.” VNO-NCW twijfelt. Nog maar 24 procent van de werknemers is lid van een vakbond. Ook hekelde Schraven de geringe bereidheid van de bonden om de lonen te
10 matigen. In het huidige economische klimaat is er volgens de werkgeversvoorman alles aan gelegen te zorgen voor een verantwoorde loonkostenontwikkeling. “Als de vakbeweging niet meewerkt, is het risico
15 reëel dat we haar achter ons laten”, zegt Schraven in een interview met Het Financieele Dagblad. VNO-NCW wil nog dit jaar beslissen of het CAO-overleg met de bonden gevoerd wordt, of dat
20 ondernemingsraden de voorkeur krijgen. Rienk van Splunder, bestuurder sociaal-economisch beleid bij de vakcentrale CNV, vindt de uitspraken van Schraven onbegrijpelijk. “Na jaren van constructieve
25 gesprekken zet Schraven nu de grijsgedraaide plaat van loonkostenmatiging weer op. Ik vind het dom. Hij gooit de verhoudingen overhoop.” Ad Verhoeven, voorzitter van de Unie MHP, vindt Schraven
30 inconsequent. “Tot voor kort waren Nederlandse bonden de beste ter wereld en nu worden we bij het vuilnis gezet. Zo zijn

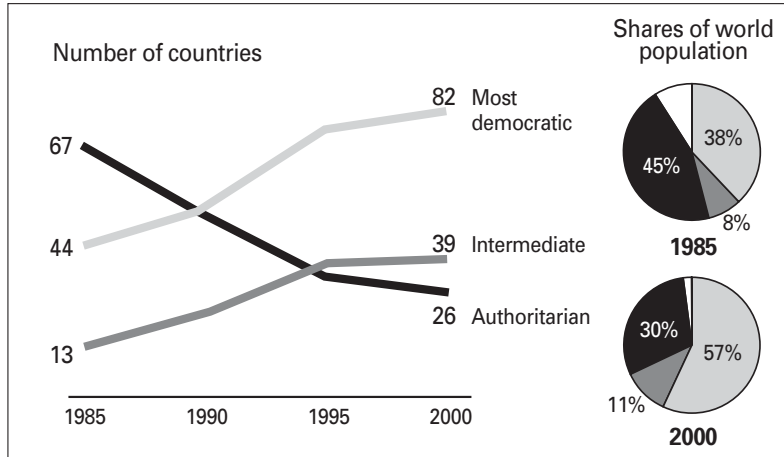
we niet getrouwd.” Sinds vorige maand bestudeerde een commissie in VNO-NCW de
35 ‘toekomst van de arbeidsverhoudingen op lange termijn’. “We bekijken een palet van alternatieven, gezien de vergrijzing van de vakbeweging, de interne problemen zoals bij FNV Bondgenoten en de opstelling van de
40 bonden nu het economisch tegenzit”, verklaart een woordvoerder van VNO-NCW. “Straks zitten we met ouderwetse verhoudingen, daar moet je op tijd over nadenken.” MKB-Nederland, de
45 werkgeverskoepel van het midden- en kleinbedrijf, reageert afstandelijk op het idee van VNO-NCW. “Uiteraard zijn vakbonden onze tegenpolen, maar ik heb niet de neiging ze strenger aan te pakken”,
50 zegt voorzitter Hans de Boer. Ondanks de ruzie gaan vakbeweging en werkgevers straks eensgezind bij het nieuwe kabinet (Balkenende I bestaande uit CDA, VVD, LPF) aandringen op aanpassing van het
55 voorgenomen WAO- en pensioenbeleid. Dat gaan ze doen in een kennismakingsbijeenkomst die nog voor Prinsjesdag zal plaatsvinden. In het traditionele Najaarsoverleg worden
60 vervolgens zaken gedaan. Over de WAO hebben de sociale partners unaniem advies uitgebracht. Het kabinet wijkt daar op essentiële punten van af.

bron: NRC Handelsblad van 6 augustus 2002

Opgave 3 VN-Ontwikkelingsprogramma UNDP: Democratie en ontwikkeling

figuur 1

Aantal landen naar regime

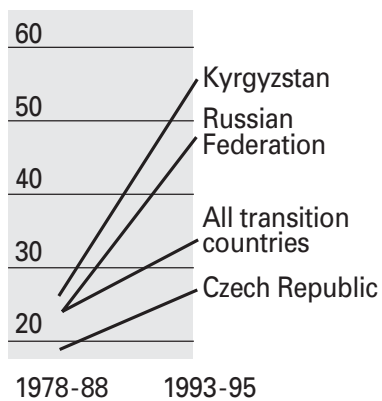

bron: Human Development Report 2002

figuur 2

Inkomensongelijkheid in jonge democratieën

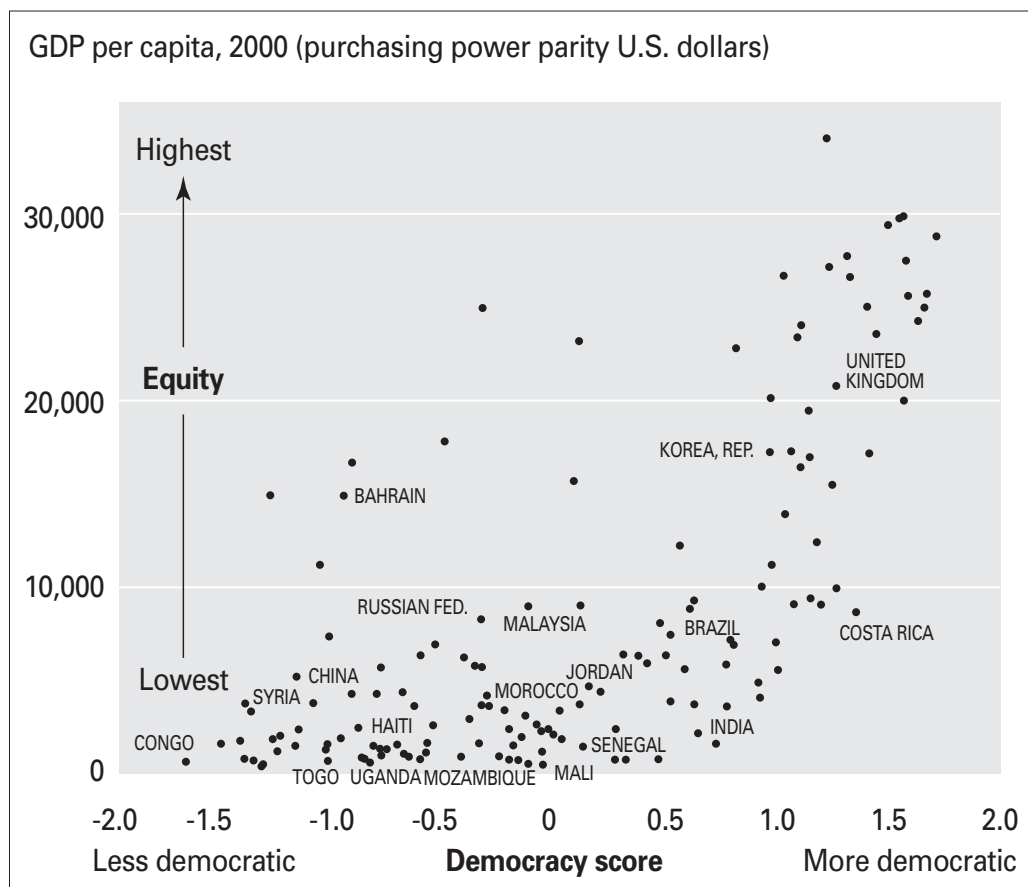
Gini coefficient of per capita income

bron: Human Development Report 2002

Eindexamen maatschappijleer vwo 2004-I

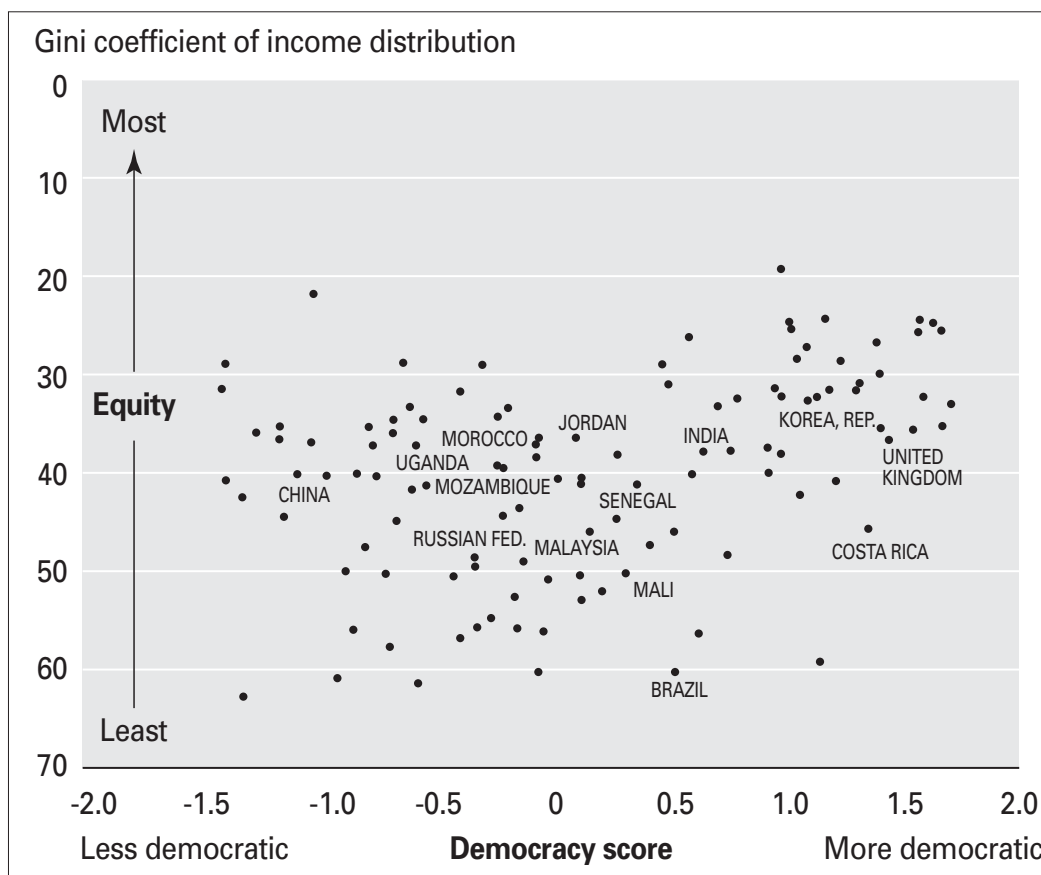
figuur 3

bron: Human Development Report 2002

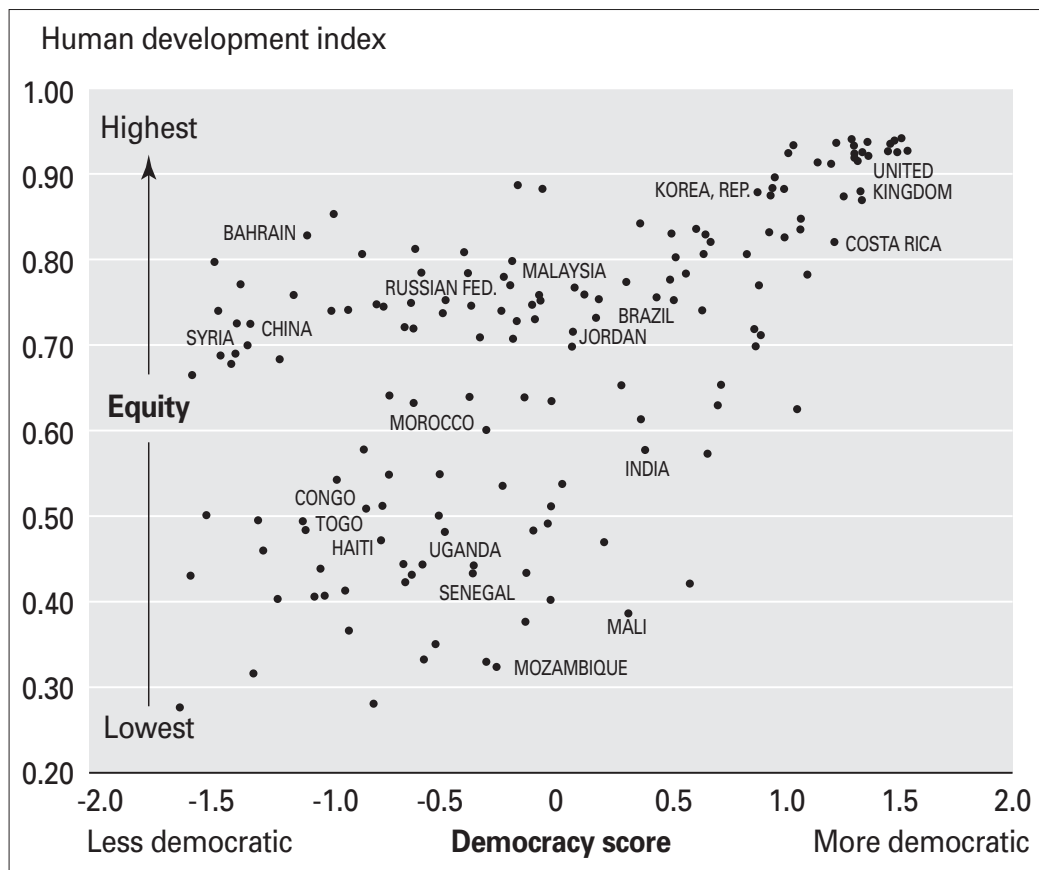
Eindexamen maatschappijleer vwo 2004-I

figuur 4

bron: Human Development Report 2002

figuur 5

bron: Human Development Report 2002

tekst 6

Democratie in de wereld

HOOFDARTIKEL

Politiek speelt een sleutelrol. De inrichting van de politieke instituties en de wijze waarop de politieke macht wordt uitgeoefend, zijn van enorme invloed op de menselijke ontwikkeling. Overal ter wereld willen mensen vrij zijn om beslissingen te kunnen nemen, hun mening te geven en deelgenoot te zijn van de maatschappij waarin ze leven. Politiek is minstens zo belangrijk voor een succesvol ontwikkelingsproces als economie. Democratisch bestuur, op alle niveaus van de samenleving, vormt een onmisbaar element in het streven naar armoedebestrijding.

Deze vaststelling in het jaarlijkse *Human Development Report* van de VN-organisatie voor ontwikkeling (UNDP), dat gisteren is uitgekomen, is een doorbraak (...). Anders dan autoritaire leiders graag beweren, is er geen empirisch bewijs te vinden dat democratieën slechtere economische prestaties leveren dan dictatoriale vormen van bestuur. Daarentegen zijn democratisch bestuurd landen aantoonbaar beter in de aanpak van sociale noden en crises. In democratieën is de levensverwachting hoger en de kans op hongersnoden kleiner. Maatschappelijke chaos, geweld, oorlogen en burgeroorlogen komen er veel minder voor. Democratische deelname van burgers

aan het bestuur is een doel voor menselijke ontwikkeling op zichzelf en niet louter een middel om een ontwikkelingsdoel te

35 bereiken. Niet alleen in de rijke westerse landen, maar ook in ontwikkelingslanden.

bron: NRC Handelsblad van 25 juli 2002

tekst 7

Verwacht niet te veel van democratie

Floris van Straaten

De democratie in de wereld is in het slop geraakt, concludeert het UNDP, de ontwikkelingsorganisatie van de Verenigde Naties, in een deze week verschenen
5 rapport. UNDP-chef Mark Malloch Brown riep de internationale gemeenschap dan ook op gezamenlijk te streven naar een 'tweede golf' van democratisering (Opiniepagina, 24 juli).
10 Dat klinkt loffelijk, om niet te zeggen politiek correct. Welk fatsoenlijk mens zou zich nu tegen meer democratie willen verzetten? Toch vallen er wel degelijk kritische kanttekeningen te plaatsen bij de
15 oproep van het UNDP. Een van de zaken waarop het UNDP-rapport maar mondjesmaat ingaat, is de vraag *waarom* de democratie in veel ontwikkelingslanden nu eigenlijk zo pover
20 functioneert. Zonder een antwoord daarop, lijkt zo'n 'tweede golf' tot mislukken gedoemd. Het UNDP stipt ter verklaring kort de
25 ambtenaren aan en het feit dat lokale elites zich nogal eens meester maken van democratische instituties. Zulke praktijken, zo leert de ervaring echter, laten zich heel moeilijk uitroeien als ze eenmaal wortel
30 hebben geschoten. Ernstiger is dat het UNDP geen woord vuil maakt aan de omstandigheid dat de eigen oeroude bestuurlijke tradities in veel ontwikkelingslanden op gespannen voet
35 staan met de in het westen ontwikkelde vorm van democratie. Democratie is geen pasklare jas voor ieder land. Vooral in Afrika, het Midden-Oosten en Azië spelen etnische en tribale leiders nog altijd een
40 hoofdrol, vooral op het platteland. Dat doen ze vaak achter een façade van democratische instellingen, maar op een wijze die verder niet veel met democratie heeft uit te staan. Of buitenstaanders dat nu leuk vinden of
45 niet, ze zullen zulke lokale, meestal nogal autoritair ingestelde leiders wel serieus moeten nemen. Ook onderschat de VN-organisatie de
50 gevolgen van beschaamde verwachtingen bij de bevolking. In een land als Pakistan, dat

van 1988 tot 1999 op papier democratisch was, vulden de gekozen politici zo schaamteloos hun zakken dat er een zucht van opluchting klonk toen generaal
55 Musharraf de macht greep. Met diep wantrouwen bezien de meeste Pakistanen dan ook elk nieuw democratisch experiment, al heeft de militaire regering er zelf evenmin veel van gebakken. Maar juist wegens de
60 pretenties van een democratie voor alle burgers, leidt een democratische mislukking tot cynisme over de politiek. Des te moeilijker wordt het daarna een land weer warm te krijgen voor de democratie.
65 Het UNDP suggereert in zijn rapport dat ontwikkelingslanden beter af zijn met een democratisch bewind. Democratie helpt immers hongersnoden voorkomen. Uit vrees voor de kiezers komen gekozen politici
70 sneller in actie dan hun autoritaire collega's. Democratie is ook een betere waarborg voor politieke stabiliteit en het biedt mensen zeggenschap over hun eigen lot, zo stelt het UNDP-rapport.
75 Dat moge zo zijn, maar Afrikanen of Aziaten die ervan uitgaan dat wanneer ze maar eenmaal een democratisch bestuur hebben ze wel snel welvarend worden, hebben een goede kans bedrogen uit te
80 komen. Ook het UNDP zelf erkent dat er geen enkel direct causaal verband is aangetoond tussen democratie en welvaart. Veelzeggend is een vergelijking tussen de
85 giganten China en India, die zich 50 jaar geleden ruwweg op hetzelfde niveau bevonden. Het autoritair bestuurde China ligt, mede door een verlicht beleid op het gebied van onderwijs en volksgezondheid, in sociaal-economisch opzicht ver voor op
90 het democratische India, dat juist op deze terreinen slecht heeft gepresteerd. Malloch Brown pleit ervoor de democratie snel te introduceren in de Arabische wereld. Dat lijkt een onzeker avontuur. Zeker bij
95 economische tegenwind kunnen islamitische fundamentalisten in sommige landen heel wel een meerderheid halen. Dan dringt zich, net als in Algerije in 1992, een duivels dilemma op: moet zo'n uitslag worden
100 gerespecteerd (...)?

Eindexamen maatschappijleer vwo 2004-I

havovwo.nl

Ten slotte gaat het UNDP voorbij aan een minder plezierig aspect van democratische stelsels: hun naar binnen gekeerde, op het eigen belang gerichte aard. (...)

105 Malloch Brown en de auteurs van het UNDP-rapport zullen op al deze punten ongetwijfeld betogen dat autoritaire regimes niets beters hebben te bieden dan democratische. Met de geschiedenis in de
110 hand kunnen ze bovendien op goede gronden beweren dat de slechtste autoritaire regimes nog altijd veel rampzaliger waren dan de slechtste democratische. Daar valt

bron: NRC Handelsblad van 26 juli 2002

115 weinig tegen in te brengen, maar toch kan betoogd worden dat een autoritair bewind niet per definitie slechter is dan een (pseudo-)democratische regering. Het verband tussen ontwikkeling en democratie is helaas nog weinig eenduidig. Zelfs de
120 vurigste aanhanger van de democratie doet er in elk geval goed aan te onderkennen dat er ook aan de heerschappij van het volk nadelen kunnen kleven.

Floris van Straaten is redacteur van NRC Handelsblad

■ Opgave 1 Niet-stemmers

Bij deze opgave horen de teksten 1 tot en met 3 en de tabellen 1 en 2 uit het bronnenboekje.

Zie regels 4–8 uit tekst 1.

Je kunt het politieke besluitvormingsproces beschrijven aan de hand van de volgende begrippen uit het politieke systeemmodel: invoer, omzetting, uitvoer en terugkoppeling.

- 2p 1 Leg uit welk begrip uit het politieke systeemmodel van toepassing is op de genoemde regels.

Zie tekst 1.

Tekst 1 verdeelt de niet-stemmers in drie groepen (regels 46-112). Deze groepen hebben verschillende redenen om niet te gaan stemmen. De volgende vraag gaat over de mate van politieke belangstelling van de tweede groep de ‘onbekommerde burgers’ (regels 54-84).

- 2p 2 Welke *algemene* redenen voor de geringe politieke belangstelling gelden voor de tweede groep? Noem er twee en illustreer iedere reden met een zinsnede uit de tekst.

Een andere in het artikel genoemde groep heeft wel politieke belangstelling, maar stemt toch niet. Een voorbeeld daarvan is Karel Willemse (regels 92-112). Eén van zijn kritiekpunten is: “Alles draait om het vooraf sluiten van compromissen, zodat elk mogelijk politiek conflict wordt vermeden.”

- 2p 3 Welk kiesstelsel heeft Nederland?
Leg uit welk kenmerk van dit stelsel maakt dat politieke partijen die met elkaar de regering vormen, bereid moeten zijn compromissen te sluiten.

Het sluiten van compromissen wordt ook gezien als een kenmerk van de Nederlandse politieke cultuur. Als verklaring van dit kenmerk wijst men op de maatschappelijke ordening van de Nederlandse samenleving tot de jaren zestig in de vorige eeuw.

- 1p 4 Met welke term wordt deze ordening van de Nederlandse maatschappij aangeduid?
2p 5 Wie sloten deze politieke compromissen? Geef een reden waarom het sluiten van compromissen in de toenmalige politieke cultuur belangrijk werd gevonden.

Veel burgers hebben het idee dat ze de politiek in Den Haag niet kunnen beïnvloeden (regels 116-122 in tekst 1). In dit verband wordt wel gezegd dat politieke partijen bepaalde functies onvoldoende vervullen.

- 4p 6 Welke twee functies worden door de politieke partijen onvoldoende vervuld wanneer mensen het idee hebben dat ze niet in staat zijn invloed uit te oefenen op de politiek? Licht elk antwoord kort toe.

In de laatste zin van tekst 1 pleit Gabriël van den Brink voor fundamentele verbeteringen in de publieke dienstverlening. Het gaat dan om zaken als zorg, onderwijs, openbaar vervoer en veiligheid.

- 3p 7 Vind je dat deze diensten door de overheid moeten worden georganiseerd?
Beargumenteer je keuze met behulp van drie kenmerken van collectieve goederen.

Zie tekst 2.

Er zijn verschillende achtergrondvariabelen die van invloed zijn op het al dan niet gaan stemmen van burgers. Ouderen en mensen met een kerkelijke achtergrond stemmen bijvoorbeeld vaker dan jongeren en onkerkelijken. Door te kijken naar sociale kenmerken van mensen kun je dus iets zeggen over de mate van waarschijnlijkheid van het gaan stemmen. Gezien zijn sociale kenmerken kan van Karel Willemse in tekst 2 verwacht worden dat hij gaat stemmen.

- 2p 8 Welke twee sociale kenmerken worden hier bedoeld?

Eindexamen maatschappijleer vwo 2004-I

Uit tekst 3 blijkt dat de onderzoekers van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) meer wilden weten over de vraag of niet-stemmen in bepaalde wijken meer voorkomt dan in andere. Als je daar meer kennis over wilt krijgen, zou je bijvoorbeeld met de volgende onderzoeksvraag kunnen beginnen: is er een verband tussen de sociaal-economische positie van mensen en het al dan niet stemmen bij verkiezingen?

- 2p **9** Formuleer een hypothese bij deze onderzoeksvraag.
Verwerk in de hypothese een operationalisering van de sociaal-economische positie van mensen.

Het genoemde onderzoek van het SCP bouwt deels voort op een onderzoek van de Twentse politicoloog Aarts uit 1999. In tekst 3 wordt gezegd dat Aarts kennelijk twijfels had over de representativiteit van de enquêtes waarop hij zich baseerde bij zijn rapportage. Kijk nu naar tabel 1. In deze tabel worden gegevens uit een tweetal enquêtes (één vóór en één na de verkiezingen) vergeleken met het werkelijke percentage niet-stemmers. Uit deze vergelijking blijkt dat de twee enquêtes geen representatief beeld geven van het stemgedrag van de kiezers.

- 2p **10** Geef twee mogelijke redenen waarom deze enquêtes (de enquête stemintentie en de enquête stemgedrag) geen representatief beeld geven van het stemgedrag van de kiezers.

Het genoemde SCP-rapport wil bijdragen aan een grotere opkomst bij verkiezingen. Aan het eind van het rapport bespreken de auteurs verschillende mogelijkheden om stemmen meer inhoud te geven. De auteurs stippen aan dat dit misschien door een verandering van het politieke bestel zou kunnen.

D66 is in Nederland een duidelijke voorstander van staatkundige veranderingen om daarmee onder meer de politieke betrokkenheid van burgers te vergroten.

- 2p **11** Welke staatkundige veranderingen kunnen de betrokkenheid van burgers bij de politiek vergroten?
Noem twee staatkundige veranderingen en leg uit waarom deze de betrokkenheid van de burgers bij de politiek kunnen verhogen.

Zie tabel 2.

De gegevens uit tabel 2 hebben gevolgen voor de representativiteit van de Tweede Kamer.

- 2p **12** Leg uit wat de gegevens uit tabel 2 betekenen voor de representativiteit van de Tweede Kamer. Ga in je uitleg uit van twee sociaal-demografische kenmerken van groepen niet-stemmers.

Er worden verschillende visies op de rol van de burger in een democratie onderscheiden.

- 2p **13** Wat valt er - met behulp van de gegevens uit tabel 1 of tabel 2 - op te merken over de klassieke democratie-theorie? Licht die theorie toe.

In regels 6 – 9 van tekst 3 wordt ook verwezen naar onderzoek bij de Europese verkiezingen van 1999. De opkomst bij de verkiezingen voor het Europees Parlement was met 29,9 procent flink lager dan de opkomst bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Op 10 juni 2004 zijn er weer verkiezingen voor het Europees Parlement. Nederland heeft 31 leden in het Europees Parlement.

De Nederlandse overheid en diverse organisaties roepen burgers op om te gaan stemmen voor het Europees Parlement. Er zijn in Nederland ook tegenstanders van deze verkiezingen. Deze mensen stemmen niet omdat ze bijvoorbeeld vinden dat het Europees Parlement te weinig macht heeft.

- 2p **14** Geef je mening over de stelling: 'Het Europees Parlement heeft als parlement te weinig macht'. Verwerk in je mening twee argumenten, die gaan over een taak of taken van het Europees Parlement in relatie met de taak/taken van de Raad van Ministers en/of de Europese Raad en/of de rol van de Europese Commissie.

Opgave 2 Gevolgen van de economische crisis

Bij deze opgave horen de teksten 4 en 5 uit het bronnenboekje.

De economische situatie in Nederland was in de jaren 2001, 2002 en 2003 minder florissant dan in de jaren negentig. De economische groei liep fors terug. Het werd moeilijker om een baan te vinden. De economische vooruitzichten voor 2004 zijn eveneens somber.

In 2001 sprak toenmalig minister-president Kok zijn zorgen uit over de economische situatie. Hij deed dat op de persconferentie na afloop van het najaarsoverleg met vakbeweging en werkgevers. Het optreden van Kok wijst op de betrokkenheid van de regering bij het sociaal-economisch proces.

- De regering is op verschillende manieren betrokken bij het sociaal-economisch proces.
- 1p 15 Op welke rol van de regering wijst de deelname van de minister-president bij het najaarsoverleg?

In maart 2002 voorspelde het Centraal Planbureau voor 2004 een toename van de werkloosheid tot 490.000 personen (regels 14-18 in tekst 4). De regering kan de werkgelegenheid bevorderen door maatregelen te nemen aan de vraagzijde of aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt.

- 2p 16 Noem een maatregel ter bevordering van de werkgelegenheid aan de vraagzijde van de arbeidsmarkt en een maatregel aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt.
- 2p 17 Geef twee argumenten waarom een toenemende werkloosheid negatieve gevolgen heeft voor de financiering van de verzorgingsstaat.

Werkloosheid treft de ene categorie van de beroepsbevolking sterker dan de andere categorie. Bepaalde achtergrondvariabelen als leeftijd, geslacht, gezondheid, etniciteit en opleiding bepalen mede een goede of slechte positie op de arbeidsmarkt. In tekst 4 komen verschillende categorieën werklozen naar voren die afwijken van de traditioneel 'zwakke groepen' op de arbeidsmarkt.

- 3p 18 Leg aan de hand van drie achtergrondvariabelen uit waarom de in tekst 4 genoemde categorieën werklozen afwijken van de traditioneel 'zwakke groepen' op de arbeidsmarkt.

In tekst 4 is sprake van werkzoekenden die "komen uit tot voor kort bloeiende sectoren als telecom, IT (informatietechnologie), consultancy (advies) en financiële dienstverlening waar alles mogelijk leek."

- 2p 19 Tot welke economische sector behoren de genoemde consultancy en financiële dienstverlening? Licht je antwoord toe.

Het genoemde banenverlies in branches als telecom en informatietechnologie is een gevolg van de economische teruggang. In het recente verleden heeft de IT-branche (veel) nieuwe banen opgeleverd. Technologische innovaties hebben ook voor andere branches waar ze werden toegepast, vaak positieve consequenties gehad voor de werkgelegenheid.

- 2p 20 Leg uit op welke manieren de toepassing van informatietechnologie arbeidsplaatsen op kan leveren. Betrek in je antwoord de begrippen productinnovatie en procesinnovatie.

Ook op individueel niveau heeft werkloosheid gevolgen: "Simpel gezegd merk je pas wat werk echt betekent als je het verliest" (regels 28-29 uit tekst 4). Het hebben van werk heeft verschillende functies. Tekst 4 gaat specifiek in op de negatieve gevolgen van het verlies van een baan voor hoger opgeleide mannen tussen de 25 en 44 jaar.

- 4p 21 Noem twee functies van het hebben van werk voor iemand met een hoge opleiding en een goed betaalde baan. Leg deze functies uit voor de terreinen arbeidsinhoud en arbeidsvoorwaarden.

- Juist in tijden van werkloosheid wordt werk als zinvol voor het leven ervaren. In de loop van de tijd zijn meerdere opvattingen over de zin van arbeid te onderscheiden.
- 3p **22** Noem drie opvattingen in het denken over arbeid waarin arbeid als zinvol wordt beschouwd.
- Werknemers en werkgevers hebben, zoals uit tekst 5 blijkt, zowel tegengestelde (conflicterende) als gemeenschappelijke belangen.
- 4p **23** Geef met een citaat uit tekst 5 een voorbeeld van een tegengesteld (conflicterend) belang en met een citaat een voorbeeld van een gemeenschappelijk belang.
Leg ook uit waarom de belangen gemeenschappelijk respectievelijk conflicterend zijn.
- Volgens tekst 5 overwoog het VNO-NCW rechtstreeks te gaan onderhandelen met de ondernemingsraden (OR) van bedrijven. De vakbond FNV Bondgenoten reageerde hierop woedend, omdat onderhandelen via de OR een bedreiging van de positie van de vakbeweging vormt.
- 3p **24** Geef drie argumenten die de vakbonden kunnen aanvoeren dat zij beter voor de collectieve belangen van werknemers kunnen opkomen dan een ondernemingsraad.
Denk aan zaken als
- machtsbronnen en/of machtsmiddelen
 - arbeidsverhoudingen in een bedrijf
 - de Wet op de Ondernemingsraden
- Het VNO-NCW stelt zich blijkens tekst 5 hard op ten aanzien van de vakbeweging. De invloed van de vakbonden zal afnemen bij het rechtstreeks zaken doen tussen werkgevers en ondernemingsraden. In tekst 5 zijn voor werknemersorganisaties nog andere ongunstige factoren te onderscheiden, die een succesvolle behartiging van de belangen van de werknemers in de weg staan.
- 2p **25** Van welke ongunstige factoren is hier sprake? Noem er twee en licht elke factor toe.
- In deze opgave kwamen enkele gevolgen van de economische crisis ter sprake. Het vraagstuk van de economische crisis kun je analyseren met behulp van de invalshoeken of benaderingswijzen van maatschappijleer.
- 2p **26** Leg uit welke benaderingswijze van maatschappijleer vooral van toepassing is op het onderwerp van deze opgave.

Opgave 3 VN-Ontwikkelingsprogramma UNDP: Democratie en ontwikkeling

- Het UNDP (United Nations Development Programme) is de ontwikkelingsorganisatie van de Verenigde Naties. Het ontwikkelingsprogramma van de VN is één van de grootste multilaterale verschaffers van ontwikkelingsgelden. Het programma steunt ontwikkelingsprojecten overal ter wereld. Het UNDP geeft jaarlijks het *Human Development Report* uit. Eén van de doelstellingen van de VN waaraan het UNDP een directe bijdrage levert, is het bevorderen van sociale vooruitgang en betere levensomstandigheden van mensen. Anders geformuleerd: het bereiken van internationale samenwerking bij het oplossen van economische, sociale, culturele en humanitaire problemen.
- 4p **27** Noem twee andere doelstellingen van de VN en leg uit dat de activiteiten van het UNDP in deze doelstellingen van de VN goed passen.
- Een punt van kritiek op de hulpverlening via de VN is dat de effectiviteit van de VN en haar organisaties te wensen overlaat.
- 2p **28** Beschrijf twee factoren die een effectief optreden van de VN belemmeren.

Eindexamen maatschappijleer vwo 2004-I

- Als voordeel van multilaterale hulp via de VN boven bilaterale hulp van een land wordt wel genoemd de betere afstemming van de hulp op de behoeften van de ontvangende landen.
- 2p **29** Noem nog een ander voordeel voor ontwikkelingslanden van multilaterale hulpverlening en plaats hierbij ook een kritische kanttekening.

- Het UNDP geeft onafhankelijke onderzoekers sinds 1990 de opdracht om jaarlijks in kaart te brengen hoe het met de ontwikkeling is gesteld. 'Deepening democracy in a fragmented world' is het thema en de titel van het *Human Development Report 2002* van het UNDP. In de figuren 1 tot en met 5 zijn enkele uitkomsten van het rapport grafisch voorgesteld.
- 3p **30** Geef voor de hieronder volgende uitspraken telkens aan of deze een juiste of onjuiste weergave vormen van de grafische voorstellingen. Licht de antwoorden telkens kort toe en verwijst daarbij naar de gebruikte figuur of figuren.
- A Een democratisch land is in alle gevallen rijk en een rijk land is in alle gevallen democratisch.
- B Democratisch bestuur leidt tot meer inkomensgelijkheid, zowel in jonge als in oudere democratieën.
- C De wereld wordt steeds democratischer.

- Zie figuur 5.
- VN-onderzoekers hebben in hun rapport gewerkt met een zogeheten 'democracy score'.
- 4p **31** Geef twee manieren waarop die 'democracy score' geoperationaliseerd zou kunnen zijn.

- In het Human Development Report wordt per land de Human Development Index (afgekort: HDI) in kaart gebracht. Nederland staat in 2002 op de lijst van landen op de achtste plaats, Sierra Leone neemt de 173^e en laatste plaats in.
- De Human Development Index is gebaseerd op de volgende indicatoren van 'ontwikkeling': inkomen, levensverwachting, gezondheid en onderwijs. Deze operationalisering komt overeen met de economische en de sociale dimensie van het begrip 'ontwikkeling'. Het begrip 'ontwikkeling' omvat daarnaast ook andere dimensies.
- 4p **32** Welke twee andere dimensies van 'ontwikkeling' (die niet in de Human Development Index zijn opgenomen) zijn te onderscheiden? Licht je antwoorden toe met een voorbeeld.

- Het Human Development Report van het UNDP stelt vast, dat "democratisch bestuur op alle niveaus van de samenleving een onmisbaar element in het streven naar armoedebestrijding is." (regel 12-19 in tekst 6) Deze constatering sluit aan bij één van de criteria die de Nederlandse overheid hanteert voor het aangaan van een langdurige hulprelatie met arme landen. Op grond van een aantal criteria heeft Nederland met ongeveer 20 arme landen een langdurige hulprelatie.
- 2p **33** Leg de relevantie van het UNDP-rapport uit voor dit kenmerk van het Nederlandse ontwikkelingsbeleid.

- Democratie is "geen pasklare jas voor ieder land." ... Men zal "lokale, meestal nogal autoritair ingestelde leiders wel serieus moeten nemen." (regels 36-47 in tekst 7)
- Dit is een voorbeeld om bij ontwikkelingssamenwerking toch vooral rekening te houden met de traditionele lokale cultuur. In het verleden zijn ontwikkelingsprojecten mislukt wanneer te weinig rekening is gehouden met de lokale cultuur.
- 2p **34** Noem twee manieren waarop rekening kan worden gehouden met de lokale cultuur bij de uitvoering van ontwikkelingsprogramma's.

- Democratie is goed voor een land. Dat is, kort gezegd, de strekking van het *Human Development Report 2002* van het UNDP. Niettemin worden in tekst 7 kritische kanttekeningen geplaatst bij het streven naar een 'tweede golf van democratisering'.
- 4p **35** Schrijf een kort betoog over de volgende stelling: "Democratie is een voorwaarde voor menselijke ontwikkeling."
- Verwerk in je betoog drie argumenten of gegevens die je kunt ontleen aan de teksten 6 en 7 en/of de figuren 3 tot en met 5.